

25. Ciceronis M. Tulli. Epistulae ad Atticum // <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/epis.shtml> 26. Ciceronis M. Tulli. Epistulae ad Familiares // <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/fam.shtml> 27. Ciceronis M. Tulli. Epistulae ad Qvintvm fratrem // <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/fratrem.shtml> 28. Ciceronis M. Tulli. Orationes in Verrem // <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/ver.shtml> 29. Ciceronis M. Tulli. Pro Sulla oratio // <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/sulla.shtml> 30. Domini nostri sacratissimi principis Justiniani codex <http://www.thelatinlibrary.com/justinian/shtml> 31. Gellius Aulus. Nostes Atticae // <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Gellius.html> 32. Grachus Sempronius. Ad populum cum ex Sardinia rediit <http://miriobiblion.narod.ru/ros.htm> 33. Imperatori Theodosiani codex // <http://www.thelatinlibrary.com/theodosius/shtml> 34. Knies Carl. Geld und Credit. – Zweite Abtheilung; Der Kredit. – Erste halfte. – Berlin; Weidmannsche Buchhandlung, 1876. – X + 376 s. 35. Livius Titus. Ab Urbe condita // <http://www.thelatinlibrary.com/livy.html> 36. Marquardt J. Romische Staatsverwaltung. 2 Bd. – Leipzig, 1876.– 591 s. 37. Mommsen T. Romischen Staatrecht. 3 Bd. I Abtheilung. – Leipzig, 1877. 38. Niebuhr Bartold Georg. Romische Geschichte. Band III. // <http://books.google.com.ua/books?id=EpVZ9ZkGHGwC&pg=PP2&lpg=PP2&dq=Niebuhr+Romische+Geschichte+Band+III&source=bl&ots=L0p70SeGDr&sig=q4lcNScdFC4mN94kp635xn3rxNg&hl=ru&ei=70g5Sp3mEdKdAbFsrHYDQ&sa=X&oi=bookresult&ct=result&resnum=3#PPP2,M1> 39. Pikulska Anna. Fenus unciarum // <http://209.85.129.132/search?q=cache:U0ackVtyTdOJ:www2.ulg.ac.be/vinitor/rida/2002/pikulska.pdf+F.+KLINGM%C3%BCLLER.+Fenus&hl=uk&ct=clnk&cd=3&gl=ua> 40. Sallusti Crispi. Bellum Catilinae // <http://www.thelatinlibrary.com/sall.1.html> 41. Tacitus P. Cornelius. Annales // <http://www.thelatinlibrary.com/tac.html>.

УДК 94(369.1).«03/04»

Михайло ЧУЧКО, Ярослав ЯНОВСЬКИЙ
ПРОБЛЕМИ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ГУНІВ
ТА ІСТОРИЧНОЇ МОТИВАЦІЇ ГУНСЬКОГО НАШЕСТЯ
НА ЄВРОПУ (II)

У статті автори розглядають аспекти, пов'язані з проблемами етнічної ідентифікації гунів, які з'явилися на терені Європи в добу Пізньої Античності. Крім того, в статті висвітлюються і аналізуються провідні сучасні концепції російських, англійських та французьких вчених, присвячені саме походженню європейських гунів та їх наступній етнічній трансформації і асиміляції.

Ключові слова: гуні, гуні у Європі, гунське нашествя, готи, стародавні германці, Рим і варвари, війни гунів, війни готів, Аттила, падіння Риму.

Михаил ЧУЧКО, Ярослав ЯНОВСКИЙ

ПРОБЛЕМЫ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ГУННОВ И ИСТОРИЧЕСКОЙ МОТИВАЦИИ ГУННСКОГО НАШЕСТВИЯ НА ЕВРОПУ (II)

В статье авторы рассматривают аспекты, связанные с проблемами этнической идентификации гуннов, которые появились на территории Европы в период Поздней Античности. Кроме того, в статье освещаются и анализируются современные концепции российских, английских и французских учёных, где они рассматривают проблему происхождения европейских гуннов, а также их последующие этнические трансформации и ассимиляции.

Ключевые слова: гунны, гунны в Европе, гуннское нашествие, готы, древние германцы, Рим и варвары, войны гуннов, войны готов, Атиллы, падение Рима.

Mykhailo CHUCHKO, Yaroslav YANOVSKIY

THE HUNS' ETHNIC IDENTITY ISSUES AND HISTORICAL MOTIVATION OF THE HUNS' RAID IN EUROPE (II)

The body of the article goes on to discuss the problem of historiography interpretation aspects and conceptual thinking of the Huns' issue in the course of the European history in late Antique times by outstanding researches. It should be noted that the authors analyze social and civilization peculiarities of the «Huns invasion» phenomenon in Europe in the 4-5th centuries.

Key words: Huns, Huns in Europe, Huns invasion, Goths, Teutons, Rome and barbarians, Huns wars, Goths wars, Attila, Rome's decline.

Продовжуючи розглядати проблеми, порушені у попередній публікації¹, (необхідно зупинитись на висвітленні й аналізі причин та обставин, котрі привели до появи на теренах Європи гунських племен. Одним з перших, хто звернув увагу на те, що гунська номада на цьому континенті з'явилась задовго до останньої чверті IV ст., був Л. Гумільов. У своїх дослідженнях, присвячених історії народу хунну (сюнну) [6-14], він порушив питання міграційних напрямків цього етносу, мотивації, мети, пасіонарності та її наслідків як для самих хунну, так і для народів, які вступали з ними у контакт.

Констатуючи, що «всі народи протягом свого історичного існування етнографічно змінюються, і хунну не були виключенням» [6, с. 665], російський історик та етнолог одночасно підкреслював: «Пасіонарна напрута розірвала хуннський етнос на дві частини. На південь, до Великої китайської стіни, попрямували прихильники родового ладу, найбільш

¹ Чучко М., Яновський Я. Проблеми етнічної ідентифікації гунів та історичної мотивації гунського нашествия на Європу (I) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології. ... Чернівці: Прут, 2009. – Т.1 (27). – С.51-66.

консервативна частина хуннського суспільства. Хуннський уряд охоче надав їм можливість селитися в Ордосі й на схилах Іньшаня, оскільки використовував їх в якості союзних військ проти північних хуннів. Китайці не втручались у побут хуннів, і ті зберігали родовий лад й старі звичаї. Однак це не влаштувало енергійних молодиків, особливо далеких родичів, котрі не мали можливості піднятися через те, що всі вищі посади давалися за родовою старшістю. Пасіонарним характерникам не було що робити у Південному Хунну, і вони вирушили на північ у пошуках степових просторів та воєнної здобичі [6, с. 610].

Йдучи за концепцією, запропонованою Л. Гумільовим, спробуємо послідовно відтворити ланцюг головних історичних подій (в їх причинно-наслідковому зв'язку), які завершилися перекочуванням у II ст. частини т.зв. малосильних хунну з Тарбагатая, Саура, й Джунгарського Алатау на європейський континент і появою «гунського етносу».

Шаньюй Моде (209-174), старший син шаньюя Туманя й керманич гюменя (10 тис. родин), після вбивства батька, мачухи і молодшого брата, як повідомляє «китайський Геродот» Сима Цянь, протягом 208-204 рр. до н.е. розбив сусідніх дунху (ухуанів), підкорив ордоські племена леуфань та баянь і почав перші набіги на Китай, де тільки-но пала династія Цинь (221-206 рр. до н.е.) й розгорнулася громадянська війна [1, с. 302]. Саме він здійснив 204 р. до н.е. перегворення конфедерації 24 маньчжурських родів у степову державу Хунну, проте родовий лад залишився її соціальною основою і це становище законсервувалось до підкорення хуннів імперією Хань в середині I ст. до н.е.

Ось як описує цю подію тогочасний китайський історик та хроніст Бань Гу: «В царювання У-ді (Лю Чжи, 187-180 рр. до н.е.) ... при здійсненні заходів щодо приборкання хуннів турбувались про те, що хунни приєднали до себе Західні володіння, на півдні вступили у союз із тангутами. Але коли за Ордосом відкрили чотири області, звели Юй-мін-гуань і вступили у взаємини із Західним красм, щоб відсікти праву руку у хуннів, на півдні відрізати їх від тангутів та юсчжи; то шаньюй (Моде. – М. Ч., Я. Я.) позбавлений підкріплення, далеко ухилився від Великої стіни на північ, і вже більше не було князівських орд на південний бік піщаного степу. Від володаря Вень-ді (Лю Хен, 179-156 рр. до н.е.) підряд при п'яти колінах царювала тиша в народі; імперія розквітла багатствами, війська стали чисельними й сильними ...» [4, с. 213].

В означену епоху склався і розвинувся той усталений образ хуннської культури, котрий О. Менчен-Хелфен вважає для неї характерним [34, с. 238]. Дійсно, хуннський соціум досяг відносно високого ступеню розвитку; структура врядування була складною й разом з тим гнучкою; мистецтво - різнобічним, оскільки воно піддавалося зовнішнім впливам [21, с. 93-94]; землеробство суттєво поширилось і потреба у хлібі стала регулярною; контакти з Китаєм були тісними й відобразилися в устремлінні налагодити торгівлю, котра дозволила відмовитись від грабіжницьких

набів [9, с. 89]. Проте піввікова інкорпорація в Китайську імперію завдала цій хиткій економічній системі руйнівного удару. Господарство хуннів не мало можливості витримати китайської конкуренції. Як тільки китайський хліб, шовк та інші вироби «потекли» до Степу, хуннське землеробство та ремесло поступилися місцем розведенню худоби і добуванню хутра на продаж [9, с. 194].

Молоді хунни отримали можливість служити в китайських прикордонних військах, що відривали їх від родового побуту. Хуннські аристократи у свою чергу почали знайомитися з китайською освітою й засвоювати у хуннських прикордонних чиновників здирництво та схильність до свавілля [15, с. 82]. Так сформувались передумови для розпаду родового ладу, в умовах котрого продовжувала жити переважна більшість хуннів.

Переверот у Китаї, здійснений Ван Маном (9-23), його численні репресії та жорсткі реформи, і громадянська війна (масовий рух «червонобрових», підтриманий членами імператорської родини Лю), котра стала наслідком прийняття державою низки фіскальних законів, повернули хуннам свободу, але майже повністю зруйнували економічний симбіоз Степу та Китаю. Хунни знов змушені були набігами здобувати продукти землеробства й ремесла, до яких вони встигли звикнути. Розорений Китай не міг без втрат для себе задовольнити їхні потреби, і війна у I ст. н.е. набула більш жорстоких форм у порівнянні з минулою епохою [15, с. 218]. Династія Хоу-Хань (25-220), починаючи з її першого представника – імператора Гуан У-ді (Лю Сю, 25-57), прийнявши владу над розореною у внутрішній війні країною, не могла стримати хуннського натиску, однак у самому Хунну почався процес розпаду, який врятував Китай [6, с. 666].

На межі I ст. до н.е. – I ст. н.е. серед хуннів намітились дві соціальні течії, які породили два ворожих угруповання: найближче оточення шаньюїв з принців крові, фаворитів та китайських перебіжчиків (головні – Вей Люй і Лі Лін), й родові князі, з яких можна згадати найвпливовіших – Лі Ву, Гусі, Хючжюя, Юяня [9, с. 148]. Л. Гумільов запропонував умовно назвати: першу – «придворною» і другу «старохуннською» партіями [6, с. 666]. «Придворне» угруповання абсорбувало іноземну культуру, котра несла власні пріоритетні традиції та світоглядні орієнтири; їх «опоненти» тримались виключно родових звичаїв. Боротьба «партій» привела стару державу Хунну до загибелі у 53-50 рр. до н.е. (за правління Хуханьє I, 58-31 рр. до н.е.). Згодом, після смерті Удадіхеу, на чолі відродженого в 46 р. н.е. Північного Хунну стали нащадки колишньої «придворної» партії, шаньюї Хянь (Пуну, 48-55) і Юй (Юлю, 55-87). Таким чином, глава нащадків «старохуннів», син Учжулю, царевич Бі (Хухуньє II, 48-55) опинився в таборі «воротів» і, рятуючи життя, відкочував у Китай зі своїми прибічниками в 48 р. н.е., на чолі 8 південнохуннських родів. З цього часу, від заснування на чужині Південного Хунну, у цих родів почався інтенсивний розпад родового ладу [13, с. 107].

До середини I ст. н.е. одиницею в хуннському суспільстві, як вже підкреслювалось, залишався рід, котрий у внутрішніх війнах виступав як моноліт. З другої половини століття члени одного й того самого роду опинялись на півдні і на півночі й мусили боротися один з одним. Війна, що розпочалася в 48 р., тривала до 93 р.; паралельно між сторонами йшов безперервний обмін населенням. Проте цей поділ хуннів не був випадковим фактом: він став наслідком війни з Китаєм [22, с. 139]. Навколо Бі зібралися колишні прибічники «опозиції», прихильники родових відносин, найбільш консервативні елементи хуннського суспільства. Оскільки Китай не втручався в їхнє життя та побут, вони були згодні «терпіти» китайське панування. З іншого боку, безперспективність перебування молоді в межах роду (не дивлячись на особисті якості, амбітні юнаки не мали можливості зробити «кар'єру» через те, що за звичаєм усі вищі посади надавались лише старшим) спонукала її залишати Південне Хунну й прямувати на північ, де відкрився шанс взяти участь у війні за «панування над народами» [6, с. 667].

Під владою північних шаньюїв сконцентрувався весь авантюристичний елемент і величезна маса інертного кочового населення. В цих умовах родова держава поступово трансформувалась в орду. Розкол polegшив означений процес, і коли носії старих традицій мігрували на південь, вони розв'язали руки войовничим елементам племені. В результаті держава північних хунну з родової перетворилась на антиродову; отже, поборники родового побуту – південні хунну, ухуані, сяньбі – стали непримиренними ворогами північних хуннів, жорстокішими від китайців. Виникла боротьба між двома системами: родовим ладом і воєнною (дружинною) демократією. Крім того, серед дружинників і фаворитів, які оточували північного шаньюя, виникла боротьба за місце та вплив, оскільки моральні родові засади, що відігравали стримуючу роль, зникли разом з традиціями [7, с. 122].

Відлуння цих смуг дійшли до китайських істориків [4, с. 216-282], хоча подробиці залишилися невідомими. Ще один важливий аргумент – більшість кочовиків прагнула мирного життя, і опора на неї була не надійною. Міняючи зверхність керманічів, миролюбиві номади нічого не вигравали й не втрачали; для них не було сенсу триматися за шаньюїв. Саме тому, у вирішальний момент вони відмовили у підтримці шаньюя, і це обумовило розгром північних хунну 93 р. н.е. [6, с. 668]. Однак вояків, які складали ударну силу північних хунну, можна було вбити, а не перемогти. Знищити їх не вдалося, вони вирушили на захід, і їхні нащадки, прийшовши в Європу, зробили ім'я «гуни» синонімом насильства та грабунку.

Держава Північного Хунну чинила опір Китаю і сяньбіцям ще до 155 р., коли остаточного удару їм завдав сяньбійський вождь Таньшихай (155-181) [9, с. 237]. Далі, на початку 60-х рр. II ст. зустрічається перша згадка про гунів у Східній Європі – тобто весь перехід від Тарбагатая до Волги (Тіля) відбувся за 2-3 роки. 2600 км хунни пройшли приблизно за

1000 днів, у середньому по 26 км щоденно. Слід також враховувати, що хунни мусили вести ар'сгардні бої з переслідуючим їх супротивником. На думку Л. Гумільова, ця деталь дає можливість зрозуміти перебіг подій. Сяньбійці не могли не наздогнати обози й, скоріш за все, відбили їх, полонивши старих та дітей. Воїни і частково їх дружини, кинувши все напризволяще, верхи відірвались від переслідувачів і загубились в приуральських степах.

На цих обширних теренах знайти, оточити й захопити кінний загін, який вирішив у будь-якому випадку не здаватись, практично було неможливо, і сяньбі повернули назад, переконані, що виконали своє завдання [6, с. 668]. Самі ж хунни своїх загиблих, зрозуміло, не ховали. Даний факт констатує радянський археолог Г. Дебєц, підкреслюючи, що «на шляху пересування хуннів залишків палеосибірського типу майже ніде знайдено не було за винятком Алтаю» [17, с. 123].

Співставляючи західні та східні джерела, шляхом інтерполяції, Л. Гумільов реконструював події наступним чином. «Не всі хунни залишили свій рідний степ. «Малосильні», котрі не були в змозі слідувати за північним шаньюєм, залишилися у кількості 200 тис. чоловік в області «від Усуні на північний захід» і «на північ від Кучі». Цим даним відповідає район Західного Тарбагатая і басейну Іртиша. Пізніше вони просунулися на південь до ріки Ілі. Юебаньці були кочовим народом зі звичками, поширеними серед кочовиків, але відрізнялись чистотою та охайністю. Вони милися тричі на день і лише після цього починали їсти. «Малосильним» хуннам було у кого запозичувати культурні навички: Согдіана розташовувалась поруч» [6, с. 669].

За даними історичної географії на мапі епохи Санго (220-280 рр.) все Семиріччя належало усуням, на мапі епохи Цзинь (265-420 рр.) усуні локалізуються в горах біля озера Іссик-Куль і верхів'ях ріки Ілі [35, с. 365]. Мапа була складена до 304 р. [35, с. 366], й тому можна зробити висновок, що в кінці III ст. «малосильні» хунни з Іртиша перекочували до Семиріччя і виявились достатньо потужними для того, щоб відтиснути усунів у гори. Наприкінці V ст. держава Юебань була підкорена таласцями, котрі заснували на її місці ханство Гаоюй [35, с. 368]. Отже, з 155 р., коли північні хунни, залишивши територію Центральної Азії, остаточно відірвались від мстивих сяньбійців аж на берегах Волги, до 350 р., коли гуни почали боротьбу із сарматським племенем аланів, їх історія залишається невідомою.

Дві перші писемні згадки про плем'я «гунів» на території Прикаспію і Причорномор'я налічуються у Діонісія Перієгета (приблизно 158-161 рр.) і Птоломея (приблизно 175-182 рр.) [34, с.244-252]. Що ж робили хунни у Європі протягом 200 років? Їх тісний контакт з навколишніми племенами був неминучий, тим більше що у них, природно, відчувався брак жінок (не кожна хуннка могла витримати трирічний безперервний перехід у седлі). Таким чином, є підстави стверджувати: за два століття хунни

змінилися настільки, що стали новим етносом, котрий, за визначенням К. Іностранцева, прийнято називати «гуни» [20, 118-119]. Цей відомий російський сходознавець ще у 20-х рр. минулого століття висловив думку про широку метизацію прибулого тюркського, й місцевого, угорського, елементів. Ця теза мала на меті пояснити проблему несхожості хунну та гунів. К. Іностранцева у подальшому підтримали Л. Гумільов [10], В. Чернецов і В. Мошинська [29], С. Руденко [25], Ю. Шевченко [31], Г. Вернадський [36].

Однак не лише факт змішання роз'яснює те, що побут і лад хунну та гунів були несхожі. Як зазначалося вище, вже після розділу держави 48 р. на півночі збирався найактивніший прошарок номад, котрий втрачав родові традиції пращурів, але набував за рахунок цього досвіду воєнної справи. На захід у 155-158 рр. мігрували тільки найвідчайдушніші вояки. Це був процес відбору, який призвів у підсумку до спрощення побуту, варваризації й зубожіння тюркських «переселенців» у Європу. Дані реалії визначили також зміну етнографічної «константи» народу (приклад етнічної дивергенції) і одночасно були втрачені високі форми суспільної організації та інститут спадкової влади [6, с. 670].

Частина «свропеїзованих» хуннів являла собою групу, котра склалася в результаті природного відбору, і ця група успадкувала далеко не всі сторони культури азійських хуннів. Вона винесла лише воєнні навички й розвинула (вдосконалила) їх. Надалі свою справу зробила метизація і, зрештою, сусідство з новими культурними народами. Факт міграції залишається безсумнівним, більше того, саме він пояснює ті глибокі відмінності, які утворились між азійськими культурними хуннами та їх європейською гілкою, котра на середину III ст. деградувала.

Опинившись на новому місці (свропейському континенті), хунни не могли не зустрітися з автохтонами. Зазвичай саме зустрічі та зіткнення на етнічному рівні привертали увагу античних істориків і фіксувались в їх творах. Іноді історики вписували у свої опуси й легендизовані перекази. Наприклад Йордан описує, як король готів Філімер, за котрого готи у другій половині II ст. з'явилися на Віслі, привів свій народ в країну Ойум, де було вдосталь води. Ряд дослідників розташовують цю державу на правому березі Дніпра, в його середній течії [18, с. 303; 31, с. 109]. Там Філімер розгнівався на якихось жінок, чаклунок, котрих готською мовою називали «галіурунами», й вигнав їх у пустелю. Там з ними зустрілися «нечисті духи», і нащадки їх утворили плем'я гунів [30, с. 603].

Алани, котрі мешкали між Нижньою Волгою та Доном, зустріли хуннів нелюб'язно. Проте в II-III ст. хунни, поступово стаючи гунами, були надто слабкими для війн з аланами (останні в ті часи здійснювали набіги навіть на східні кордони Римської імперії). На берегах Дунаю їх називали «рокс-алани», тобто «блискучі», або «сяючі алани». В низов'ях ріки Сейхун (Сирдар'я) жив осілий народ хіоніти, котрих китайці називали «хуні» й ніколи не змішували з хуннами. З хіонітами хунни не зустріча-

лись: між ними лежала суха, безплідна рівнина. Північними сусідами хуннів були фіно-угорські та угро-самодійські племена, які кочували уздовж ландшафтного кордону тайги і степу [6, с. 616]. Їх нащадки мансі й ханти (вогули й остяки) – релікти колись могутнього етносу Сибір (або Сібір) [3, с. 9], на середньогрецькій вимові «савір». Прямих свідочств про хунно-сибірські контакти немає, і це підтверджує відсутність великих воєн між ними. Скоріш за все савіри та хунни, а пізніше гуни, підтримували доброзичливі стосунки.

Відтворюючи картину пересування хуннів на захід, перш за все необхідно зазначити, що вони «мандрували» степом, оскільки лише там можна було годувати своїх коней. З півдня кочовиків стримувала пустеля, з півночі приваблювала окраїна лісостепу. Там були дрова – найвище благо в континентальному кліматі. У переділлісі паслися зубри, олені, косулі – тобто здобич. Проте заглиблюватись на північ хунни не могли, тому що вологі лісові трави не підходили для хуннських коней, звиклих до сухої трави, котра росте під сонцем, а не у вологих місцях [6, с. 617]. Місцеве населення, пращури мансі [29, с. 190], відходило на північ, де можна було відстать полювати й рибалити. Вони не мали сенсу конфліктувати з хуннами. Цікавим і симптоматичним є факт: коли у VI ст. гунів як етносу не стало, угорські племена фігурують в грецьких джерелах з подвійною назвою: «гуни-савіри», «гуни-утігури», «гуни-кутрігури», «хунугури» [36, с. 421].

Резюмуючи дане питання, Л. Гумільов цілком слушно підкреслює: «Якщо навіть приуральські угри не змішувалися з хуннами, є очевидним, що вони встановили контакт на основі симбіозу, а не химери. Такий контакт дозволив їм об'єднати сили, коли вони знадобилися. Симбіоз – близьке співіснування двох і більше етносів, кожний з яких має свою екологічну нішу. Химера – співіснування в одній екологічній ніші. Стосунки між етносами можуть бути і дружніми, і ворожими, метисація можлива, але не обов'язкова, культурний обмін іноді буває інтенсивним, іноді – слабким, замінюючись терцимістю, яка переходить у байдужість. Все залежить від величини різності рівнів пасіонарної напруги контактуючих етносистем» [6, с. 618].

Іноді має значення характер соціального ладу, хоча в даному випадку він не простежується. Південносибірські та приуральські фіно-угри в III ст. мали свою організацію, котру китайські географи називали Уї-Бейго Угорська Північна держава [29, с. 197]. Вона розташовувалась на окраїні лісової зони (поблизу сучасного Омська). У хуннів так само існувала воєнна організація і вожді загонів, без котрих будь-яка армія небоєздатна. Однак і ті і інші ще перебували у родовому ладі, що виключало «класові» конфлікти між етносами. Двісті років прожили вони як сусіди, й коли настала пора далеких походів у Європу, туди вирушили не хунни та угри, а нащадки обох племен – гуни, котрі перетворились в особливий етнос [29, с. 198-199]. «Хунни, за влучним порівнянням Л. Гумільова, ста-

ли його ядром, угри – шкарлупкою, а разом – особливою системою, яка виникла між Сходом і Заходом внаслідок унікальної долі носіїв хуннської пасіонарності» [6, с. 618].

Принципово відмінну теорію про походження гунського етносу висуває сучасна українська дослідниця зі Львова І. Калинець. У своїй книзі «Епоха гунів та її передісторія (у світлі Біблійних джерел)» [22] вона обстоює думку, що гунни мають семітські витoki та іудейське коріння, будуючи систему доказів (у цілому доволі хитку й неоднозначну) на перетлумаченні текстів класичних античних та ранньосередньовічних авторів про військо гунів і наведенні філологічних паралелей, пов'язаних з давньоєврейськими (біблійними) й гунськими іменами. Зокрема, в розділі монографії, який має відповідну «концептуальну» назву – «Гунни – нападки Ізраїлю», І. Калинець вдається до наступних «логічних» побудов та припущень.

Середньовічні автори, констатує вона, переважно пишуть про різноплемінне гунське військо, не заперечуючи при цьому керівної ролі самих гунів. Пріск Панійський, чий трактат є визначальним для всіх, хто цікавиться гунським питанням, називав гунське військо «скіфами», тобто насельниками Скіфії, і зауважував, що було воно «зборищем різних народів, які крім власної варварської мови охоче користуються мовою гунів, або авсоніїв, у спілкуванні з римлянами, однак нелегко знайти між ними людину, яка знала б мову еллінів, за винятком тих, які були відведені у полон із Фракії або з Приморської Ілірії» [22, с. 124].

Амміан Марцелін, розділяючи поняття «гунни» і «гунське військо», зазначав, що гунни заволоділи землею аланів (тобто Меотидою), пограбували й винищили найбагатшу верству, а бідніших змусили служити у своєму війську. Алани були прекрасними кіннотниками; ймовірно тому Марцелін вважав, що гунське військо постійно перебуває на конях, начебто днюючи і ночуючи на них. Грецький автор «Нової історії» Зосим у свою чергу стверджував, що гунни прибули в Європу з Азії через обмілілий Босфор Кіммерійський і несподівано стали відомі при імператорі Валенті (369-378) [22, с. 124].

Прокопій Кесарійський та Агафій Міринейський називають місцем поселення гунів береги Меотиди, а Клавдій Клавдіан, також згадуючи Меотидське озеро, писав, що гунське військо – це оцупкуваті на вигляд воїни, які живуть у кибитках, не знають будівництва, носять полотняний або зшитий з хутра звірят одяг, міняючи його щойно тоді, коли зігніс на лахміття, і ніколи не займаються хліборобством. Вони «харчуються м'ясом звірят, підкреслює Клавдіан, уникаючи дарів Церери. Мають звичку спотворювати собі обличчя, клянуться іменами вбитих родичів. Є дуже рухливі, але не знають жодного порядку. Нападають несподівано, часто поновлюючи атаку...» [22, с. 125].

Майже всі вказані автори наголошують, що гунське військо – варварське, яке не гребувало звичною для тих часів жорстокістю до полоне-

них і навіть убивствами довколишнього мирного населення. Це не повинно нас дивувати, акцентус І. Калинець, адже всякі війни і завоювання завжди відзначалися жорстокістю, що у давні часи мотивувалося віруваннями, згідно з якими божество війни вимагало жертв, а це, в свою чергу, спричинилося до страхітливих ритуалів. Так Йордан, описуючи звичаї готів, котрі були «чи не найбільш освіченими і майже рівними грекам», помічас, що вони «постійно задобрювали» божество війни (яке він називає Марсом) «пролиттям людської крові», оскільки «більше, ніж інші, були проникнуті релігійним горінням до нього» [22, с. 125].

Амміан Марцелін підкреслював, що гуни й алани схожі між собою. Однак Є. Скржинська, відома дослідниця «Гетики» Йордана і прекрасний коментатор, вважає, що Марцелін говорить радше про риси характеру, а не про зовнішній вигляд, оскільки алани – європеїдного типу. В Йордана зовнішній вигляд гунів змальовано вкрай шаржовано – як диких потворних варварів, «нащадків відьом». Проте алан Йордан, як і ряд авторів пізнього середньовіччя, підпорядковував свій твір певній ідеї – дикість різних нехристиянських племен (у тому числі й гунів) і, відповідно, їхня зовнішність виступає в нього свосередною ілюстрацією їхньої відсталості, а тому безмежної жорстокості і беззаконня [22, с. 126].

Гунське військо, сформоване з різних племен, діяло відповідно до цієї керівної гунської верхівки, що змушує поставити питання: з кого вона складалася? Можливо, з вождів підкорених гунами різних племен Скіфії? Однак така міжплемінна консолідація, за умови міжплемінних зв'язків, можлива лише в разі великої небезпеки. У даному випадку небезпеку становили власне гуни, адже саме вони здобули владу над «скіфськими царями». Йордан стверджує: «всіх скіфів, полонених ще під час вступу на скіфські землі, вони (гуни) принесли в жертву на честь перемоги, а інших переможених підпорядкували собі». Отже, скіфські воєнні вожді не сконсолідувалися між собою для боротьби з гунами, а, покорені, вірнопіддано служили їм. Натомість гунська верхівка, як, наприклад, найближче оточення Аттіли, була спокровнена між собою. Частина дослідників називають цю верхівку «чистими гунами». Їх було небагато – на переконання румунського вченого К. Джуреску, не більше п'яти тисяч мужів [22, с. 126].

Розповідь Пріска Панійського, який відвідав володіння гунів і ставку керманіча Аттіли, показує, що гуни (тобто саме «чисті гуни») жили досить сконсолідовано, зберігаючи свої звичаї та традиції, а це не могло не опиратися на певну релігійну і звичаєву базу, виплекану як багатьма століттями, так і історичними обставинами, незважаючи на те, що гуни селилися у безпосередньому сусідстві з тюркомовними та іраномовними племенами. Таке сусідство певною мірою позначилося на мові. Далі І. Калинець наводить як доказ приклади збіжності гунських та єврейських імен.

Наприклад, зазначає дослідниця, ім'я Денгіз походить з тюркської мови і означає море. Ім'я Голон фігурує в перських джерелах як наймення високопоставлених осіб. Проте більшість імен керівної гунської знаті

знаходить прями аналогії у біблійних іменах Старого Завіту. Аттіла – біблійне Атилай; таке ім'я носив син начальника над Давидовими стадами (I Пар. 27:29). Воно означає «правосуддя Боже» і прямо перегукується з прізвиськом Аттіли «Бич Божий». Пріск згадує Беріхоса – «найвизначнішого гуна». Берехія на івриті означає «Бог є благословення»; таке ім'я, зокрема, носив один із потомків Давида (I Пар. 3:20). Гунське ім'я Еслан теж вказує на біблійне Еслім: таке ім'я фігурує в родоводі Христа (Лк. 3:25). Попередник Аттіли – Рюос (Рош), дослівно означає «вождь». Це одне з найдавніших біблійних імен – у Старому Завіті його мав син Бели, онук Веніаміна, з роду Якова-Ізраїля. Яків напроорокував родові Веніаміна вдачу хижого вовка і великі військові здібності (Бут. 46:21) [22, с. 127].

Балас – біблійне Баал, таке ім'я носив наглядач над садами Давида (I Пар. 27:28); Огінезіос – біблійне Онія, тобто «сильний, міцний», та геза – «твердиня». За біблійною традицією ім'я Онія переважно носили Первосвященики (I Мак. 12:7, 8, 20); Ашман – біблійне Ахіман, «брат дарунку» (Чис. 13:22); Бледа – з біблійного Бел-Адад, «син суперечки», таке ім'я мав син Авраама й Хеттури (Бут. 25:2); Еліак – біблійне Еліакім, тобто «кого поставив Бог» (IV Цар. 18:18); Зартер – з біблійного Шартер, «керівник» (IV Цар. 19:37; Вих. 37:38); Єракам – біблійне Єрогам, «улюблений» (це ім'я вісім разів згадується у Параліпоменоні); Хелгал – біблійне Хелкія, тобто «насліддя Боже». Таке ім'я носив гун, головнокомандуючий і намісник Аспаруха – одного з варварських вождів Східної Римської імперії, а також єврей – головнокомандуючий Клеопатри III Кокки. Ругіла – біблійне Рагуїл, «друг Божий» (Бут. 25:2; 36:4; Вих. 2:18; Тов. 3:7); Ернак – біблійне Арнан, «швидкий» (I Пар. 3). Біблійного походження й такі гунські імена як Мундіх (старозавітне Мамух), Атакам (старозавітне Азрікам) [22, с. 127-128].

Назва «Гуні» (згадується в Чис. 26:48; I Пар. 7:13) перекладається на івриті як «барвисто розмальований», а Пріск Панійський зауважує, що гуни носили розмальований у різні барви одяг. Крім того, у Книзі Числа (26:45) записано: «Від Гуні – покоління гунів». За Біблією, Гуні був другим сином Нефталіма, шостого «сина» біблійного патріарха Якова. Пророкуючи долю своїм «сином», патріарх Яків назвав Нефталіма «струнким оленем, який прекрасно висловлюється» (Бут. 49:9-27), а «олень», як відомо, був символом коліна Нефталімового і зображувався на прапорі його стану – згідно з розпорядженням Мойсея, «сини Ізраїліві повинні ставати кожен у своєму стані, по своїх ополченнях» (Чис. 1:52). Аттіла, згідно тогочасних джерел, теж мав на прапорі зображення оленя – свій родовий знак [22, с. 128]. Разом з тим, ці паралелі не можуть бути перенесені в категорію доказів, що розв'язують складну проблему гунського етногенезу.

Переходячи до розгляду проблеми артефактів гунської доби у Європі (IV-VI ст.), які були виявлені дослідниками під час проведення археологічних розкопок протягом минулого століття, необхідно відзначити, що вивчення цих артефактів породило низку дискусій та гострих полемік у

наукових колах, зрештою виділивши їх у окрему «гунську проблематику». Дослідження проблем західногунської археології залишається актуальним і в наш час, оскільки наявні археологічні джерела породжують твердження та висновки певною мірою гіпотетичного характеру з достатньо великим ступенем припущень і умовностей.

На це звертає увагу відомий російський археолог Є. Черних. Він, зокрема, підкреслює: «... в археологічній реальності західні гунни не відобразилися ніяк або ж майже ніяк! Чи не все, що нам відомо про цей войовничий народ, є доступним лише у свідцтвах трьох авторів (Амміана Марцелліна, Пріска Панійського та Йордана. – *Авт.*). Хай не постійні поселення, котрих у них могло і не бути, – проте десь повинні би були зберегтися їх поховання, оскільки гунів, які загинули в ході нескінченних битв, була мабуть значна кількість... Але дарма! Як і у випадку з могилою Чингіс-хаґа, любителі шукають описане Йорданом місце поховання Агтіли. Але дарма... Археологія мовчить» [30, с. 349].

З іншого боку, український археолог О. Приходнюк констатує: «Гунська доба в Східній Європі (кінець IV – середина або кінець V ст.) в археологічному відношенні представлена поховальними комплексами і випадковими знахідками з території Південного Приуралля, Нижнього Поволжя, Північного Причорномор'я і Криму. Переважають поруйновані земляними роботами поховання. Значно менше їх виявлено при роботах археологічних експедицій. Захоронення гунської доби майже ніколи не концентруються в могильники. Поодинокі могили введено в більш ранні кургани або вони без зовнішніх ознак на поверхні» [24, с. 11]. Отже, залишається відкритим питання відносно остаточної атрибуції та висунення переконливої наукової аргументації, яка стосується пам'яток західногунської археології.

Вперше багате поховання гунської доби з поліхромними металевими прикрасами, срібним посудом і золотими бляшками було випадково відкрито у 1812 р. на правому березі ріки Прут поблизу м. Концешти в Румунії. Однак більшу частину артефактів гунської епохи у Європі вчені виявили в останній чверті XIX – на початку XX ст. За минулий час у степовій зоні Східної Європи археологами було зафіксовано 53 поховання і 10 випадкових знахідок доби панування гунів. На теренах України таких поодиноких знахідок нині налічується до двох десятків, і походять вони з Приазов'я, Північного Причорномор'я та Криму. Найбільш відомі «гунські пам'ятки» – з Нової Григорівки та Нової Іванівки Запорізької області, Нової Маячки, Саґ, Раденська та Альошок на Херсонщині, Антонівки на Одещині, з городища Беляус, Феодосії, Керчі й Марфівки у Криму [24, с. 11]. Таким чином можна констатувати, що проблеми етнічної, культурної й релігійної ідентифікації гунів на терені Європи продовжують залишатись актуальною темою наукових дискусій та дослідницьких інтерпретацій.

(Далі буде)

Джерела та література: 1. Сяма Цзюнь. Историческо-географический (Шу Цзи): В 9-ти т. М.: Наука, 2006. Т. 8. – 412 с.; 2. Аристов П.А. Заметки об этническом составе тюркских племён и народностей // Живая старина, 1896. – Т. III-IV. – С. 138-175; 3. Артамонов М.И. Спорные вопросы древнейшей истории славян и Руси // Краткие сообщения Института истории материальной культуры, 1940. – Вып. VI. – С. 5-20; 4. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена: В 3-х т. – М.-Л.: АН СССР, 1950. – Т. II. – 522 с.; 5. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений по исторической географии Восточной Сибири. – Чебоксары: ЧПИ, 1960. – 554 с.; 6. Гумилёв Л.Н. История народа хунну. – М.: АСТ, Люкс, 2004. – 701 с.; 7. Гумилёв Л.Н. Некоторые вопросы истории хуннов // ВДИ, 1960. – № 4. – С. 120-125; 8. Гумилёв Л.Н. Хунны в Китае. – М.: АН СССР, 1974. – 364 с.; 9. Гумилёв Л.Н. Хунну. – М.: АН СССР, 1960. – 322 с.; 10. Гумилёв Л.Н. Эфталиты и их соседи в IV веке // ВДИ, 1959. – № 1. – С. 131-138; 11. Гумилёв Л.Н. Истоки ритма кочевой культуры Срединной Азии (Опыт историко-географического синтеза) // Народы Азии и Африки, 1966. – № 4. – С. 32-38; 12. Гумилёв Л.Н. Таласская битва 36 г. до н.э. // Исследования по истории культуры народов Востока. Сб. в честь акад. Н.А. Орбели. – М.: АН СССР, 1965. – С. 161-166; 13. Гумилёв Л.Н. Три исчезнувших народа // Страны и народы Востока, 1961. – Вып. II. – С. 106-109; 14. Гумилёв Л.Н. Ландшафт и этнос // Вестник Ленинградского Университета, 1964. – № 5. Серия географии и геологии. – С. 31-42; 15. Грумм-Гржимайло Г.Е. Западная Монголия и Урянхайский край: В 3-х т. – Л.: ЦИК СССР. Ленинградский институт живых восточных языков, 1926. – Т. II. – 435 с.; 16. Грумм-Гржимайло Г.Е. Материалы по этнологии Амдо и области Кукунора // Известия Русского географического общества, 1903. – Т. XXXIX. Вып. 5. – С. 34-45; 17. Дебец Г.Ф. Палеоантропология СССР. – М.-Л.: АН СССР, 1948. – 481 с.; 18. Европеус Д. Об угорском народе, обитавшем в средней и северной России до прибытия туда славян. – СПб.: Типия бр. Свешниковых, 1874. – XXVII, 563, III с.; 19. Захаров И. Историческое обозрение народонаселения Китая // Труды членов Русской духовной миссии в Пекине: В 2-х т. – СПб.: СПбДА, 1852. – Т. I. – С. 125-140; 20. Иностранцев К.Н. Хунны и гунны. Разбор теории о происхождении народа хунну китайских летописей, о происхождении европейских гуннов и о взаимных отношениях этих двух народов. – Л.: ЦИК СССР. Ленинградский институт живых восточных языков, 1926. – II, 152 с. (Труды туркологического семинария. Т. 13); 21. Кисилёв С.В. Древние города Монголии // СА, 1957. – № 2. – С. 91-101; 22. Калинець І. Епоха гунів та її передісторія (у світлі Біблійних джерел). Львів: Друкарські куншти, 2007. – 240 с.; 23. Малов С.Е. Енисейская письменность тюрков. М.-Л.: АН СССР, 1952. – 236 с.; 24. Приходняк О.М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н.е.). К.-Чернівці: Прут, 2001. – 284 с.; 25. Руденко С.И. Культура гуннов и Ноинулинские курга-

на // М. Т. АН СССР, 1962. – 203 с.; 26. Сергеевский В. А. О происхождении чувашского народа. Сб. ст. Чебоксары: ЧПИ, 1957. – 303 с.; 27. Сорокин С. С. О датировке и толковании Кенкольского могильника // Краткие сообщения Института истории материальной культуры, 1956. – Вып. 64. – С. 3-14; 28. Сосновский Г. П. Ранние кочевники Забайкалья // Краткие сообщения Института истории материальной культуры, 1940. – Т. VIII. – С. 21-32; 29. Чернецов В. Н., Мошинская В. И. В поисках древней родины угорских народов // По следам древних культур от Волги до Тихого океана. М.: АН СССР, 1954. – С. 181-205; 30. Черных Е. Н. Степной пояс Евразии: Феномен кочевых культур. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 673 с.; 31. Шевченко Ю. Ю. На рубеже двух этнических субстратов Восточной Европы. – Л.: ЛГУ, 1977. – 271 с.; 32. Gardonyi G. Slave of the Huns / Tr. Feldmar A. – Dent, 1969. – 214 p.; 33. Maenchen-Helfen O. The Legend of the Origins of Huns // Byzantion. American Series. V, 1945. – Vol. XVII. – P. 244-252; 34. Maenchen-Helfen O. The Huns and the Hsiung-nu // Byzantion. American Series. III, 1945. – Vol. XVII. – P. 222-243; 35. McGovern W. The early Empires of Central Asia. – L., 1939. – IX, 435 p.; 36. Vernadsky G. The Eurasian nomads and their impact on medieval Europe // Studi Medievali, 1963. – Vol. IV. – P. 401-434.

УДК 94(100)«09/11»

Богдан БОДНАРЮК

ВИЗАНТІЙСЬКІ МОНАСТИРІ КІНЦЯ ІХ–ХІ СТ.: ТИПІКИ, ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УСТРОЮ (І)

У статті автор розглядає особливості організації та внутрішнього устрою візантійських монастирів останніх двох століть епохи Раннього Середньовіччя. Крім того, у статті зроблено аналіз низки монастирських статутів Х–ХІ ст. – типіків, де відображені та зафіксовані головні засади, обов'язки, правила і традиції життя й побуту ченців Візантійської імперії після завершення доби іконоборства.

Ключові слова: візантійські монастирі, типіки, візантійське чернецтво, чернечій устрій, монастирська організація, православні статутути, аскетичні традиції.

Богдан БОДНАРЮК

ВИЗАНТИЙСКИЕ МОНАСТЫРИ КОНЦА ІХ–ХІ ВВ.: ТИПИКИ, ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И УКЛАДА (І)

В статье автор рассматривает особенности организации и внутреннего уклада византийских монастырей последних двух столетий эпохи Раннего Средневековья. Кроме того, в статье анализируется ряд монастырских уставов Х–ХІ веков – типиков, где отображены и зафиксированы главные принципы, обязанности, правила, традиции жизни и быта монахов Византийской империи после завершения эпохи иконоборства.